

XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

Kolozsvár, 2017. május 18–21.

A Rettegi Református egyházközség legrégebbi jegyzőkönyvéről

Szerző:

Bányai Csaba Attila

Protestán Teológia Intézet, Kolozsvár, III. év

Témavezető:

dr. Buzogány Dezső egyetemi tanár,

Protestáns Teológiai Intézet, Protestáns Egyháztörténet tanára

Tartalom

Bevezetés	3
A református egyházközség.....	4
A Széki egyházmegye és Retteg.....	8
A protokollum	10
Tartalommutató:	10
A protokollumban szereplő ügyek.....	15
1. Fegyelmi ügyek	15
2. Gazdasági ügyek.....	16
Ingatlanok	16
Pénzügyek.....	19
Fizetés megállapítás.....	20
Adományok	21
Számadások	22
Utószó.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.

Bevezetés

Dolgozatom a Rettegi Református Egyházközség legrégebbi jegyzőkönyvének tartalmát és szerkezetét ismerteti, és ennek tükrében az egyházközség presbitériumának a döntéseit, határozatait, működését. Hasonló tartalmú tanulmányok már jelentek meg, azonban a rettegi protokollum tovább bővítheti a korabeli presbitériumokról alkotott képünket. A nevezett egyházközség protokollumának hasonló feldolgozásáról nem tudunk.

A református egyházközségek általános felépítésének leírásával kezdem dolgozatomat, részletezve a vezetők szerepkörét egészen az egyház gazdasági tevékenységéig, mely akkor teljesen másként működött, mint ma. Ezt követően a Retteg és az egyházközség történetét mutatom be. Ezek után térek át a protokollum bemutatására. Két nagyobb egységben mutatom be. Első részben kodikológiai szempontból vizsgálom meg, majd tartalmilag ismertetem a jegyzőkönyv fegyelmi ügyeit, gazdasági ügyeit és a konzisztóriumgyűlések jegyzőkönyvét.

A református egyházközség

Ahol megfelelő külső és belső körülmények egyaránt közreműködnek a gyülekezetek megerősödésében, ott igazán rendezett egyházi élet indult meg. A külső körülmények megteremtése ugyan nem a gyülekezetek vezetőire tartozott, de a belsőké annál inkább. Ilyen belső vezető volt a lelkész, a mester, a kurátor, a konzisztórium.

Az egyházközség központjában mindig is a lelkipásztor állt, de a reformáció után az egyházközségek szervezete átalakult. Ennek eredménye lett, hogy a gyülekezet, így a lelkész státusa is megváltozott.¹ Tanulmányaikat tekintve két kategóriát különböztetünk meg: a domidoctusokat és az akadémitákat. A domidoctus valamelyik kollégiumban (Kolozsvár, Enyed, Marosvásárhely) tanult, majd pedig 8-10 év tanulás után felszentelték (ordinálták). Az akadémita lelkipásztor pedig peregrinált. Általában még külföldön meghívták valamelyik jövedelmező parókiára. Amennyiben nem hívták meg, elhelyezkedett valamelyik udvari eklézsiában, majd onnan került ki gyülekezetbe. Számbelileg a domidoctusok voltak többen. Az akadémiták előtt sokkal inkább nyitva állta lehetőség, hogy az egyházi hierarchiában felemelkedjenek.² A lelkészi fizetés fő alkotó része a dézsma, a családonként járó terményjövedelem és a föld (szántó, kaszáló, szőlő) volt, ezen kívül pedig a temetésért, keresztelésért és az esketésért is fizettek. Amennyiben nem volt megelégedve javadalmával, ez esetben következett a papszegődés, mely alkudozást jelentett a hívek és a pap között.³

Az Erdélyi Református Egyházban a belső rend második csoportját a mesterek képviselték. A tanítóskodás a 18. század közepéig ugródeszka volt a lelkipásztori szolgálat felé. A mester a legtöbb gyülekezetben a kántor szerepét is betöltötte, sőt egyes helyeken még ő volt a harangozó is. Körükbe tartoztak a léviták, akik atanítás mellett a leányegyházközségekben prédikáltak és temettek is. A legtöbb tanító öt év után visszatért valamelyik kollégiumba és folytatta tanulmányait. Tanulmányai elvégzése után felszentelték. A 18-19. században a tanítók életpályája átalakult, ugyanis kiépült a célirányos tanítóképzés. Azt jelentette, hogy már nem a papság „előszobája”, mint addig volt. Minden bizonnyal a gyülekezetek is több anyagi erőt fordítottak a mester életkörülményeinek javítására.⁴

¹ DÁVID GYÖRGY, Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe, Marosvásárhely (1931)

² ÓSZ SÁNDOR ELŐD, A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig, Budapest, 2013

³ DÁVID GYÖRGY, Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe, Marosvásárhely (1931)

⁴ ÓSZ SÁNDOR ELŐD, A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig, Budapest, 2013

A gyülekezet lelki életével a lelkész foglalkozott, az adminisztrációval, gazdasági ügyekkel pedig a gondnok. Az 1702-ben Gyulafehérvárra kiszállt generális vizitáció már említi a kurátori tiszteket. A kurátorokat a Székelyfölfön megyebíróknak is nevezték. A vizitáció később meghagyta, hogy műveltesse meg, és adjon számot az egyházközség földjeiről, örökjön az erdő felett, és büntesse azokat, akik jogtalanul használják. Ebből az estből is jól látszik, hogy egyházközségi szintre is leképeződött az egyházkormányzat korabeli legfelsőbb sajátos szerkezete. Az 1714. évi küllővári zsinat már általában szól a tisztségről, ugyanis a „megyebírák” figyelmét hívja fel. A tisztséget az 1772. évi marosvásárhelyi zsinaton is említik, ahol megpróbálták általánossá tenni a tisztséget az egész erdélyi református egyházban. Ez a zsinat dolgozta ki 15 pontban a világi testület feladatkörét, bár az egyházfi feladatkörére nem térnek ki. Egyes esetekben a patrónus töltötte be a tiszteket. Nagyobb gyülekezetekben két gondnok is működött. A *domesticus curator* mellett működött a *második domesticus curatot (vicecurator)*.⁵ Fegyelmi végrehajtotta az eklézsia székének, a presbitériumnak, vagy a vizitációnak a határozatait. Amennyiben a polgárisult településeken két kurátor is volt, ebben az esetben a saját rendjéből (nemesi, jobbágyi) való büntette meg a vétkeket, ahogy az Krasznán is történt.⁶ Munkájukban támogatást élveztek a consistorium, illetve karhatalom részéről. Az eklézsia ladjára is ők viseltek gondot. A gondnokot a vizitáció fel is mentette szolgálatából, amennyiben nem végezte feladatát elegendő készséggel, és nem adott számot a vizitáció előtt.⁷

Az egyházfi nevét és feladatkörét a Geleji kánonok csak kodifikálták, ugyanis az már előtte ismert volt. Feladatkörének kettéosztása, és a gondnoki tisztség megteremtése után a gyakorlati munka maradt számára. Egyes helyeken megmaradt abban a tisztségben, amivel a 17–18. század fordulójá előtt felruházták.⁸

A consistorium vagy esküdtszék (presbitérium) a 17–18. századi Erdélyben még nem az az egyházkormányzati testület volt, amit a reformátorok megálmodtak, és nyugat Európában alkalmaztak is. Az eltérő társadalmi szerkezet miatt, itthon nem működött a polgári közösségekből érkező minta. Ugyan Méliusz Péter megpróbálta az 1562-63-ban a tarcal-tordai hitvallás egyházszervezetre vonatkozó bekezdéseiben működésbe hozni a nyugaton látott presbiteri modellt, azonban rövid időn belül rájött, hogy az hazánk feudális rendszerében nem igazán működött. Ennek eredményeként öt évvel később olyan

⁵ BUZOGÁNY DEZSŐ, Kálvin időszerúsége, Budapest, 2009

⁶ SIPOS GÁBOR, Reformata Transylvania, Kolozsvár, 2012

⁷ BUZOGÁNY DEZSŐ, Kálvin időszerúsége, Budapest, 2009

⁸ BUZOGÁNY DEZSŐ, Kálvin időszerúsége, Budapest, 2009

egyházmodellt dolgozott ki, mely helyét megállta, azonban nem hordozta magán a klasszikus presbitérium valamennyi ismervét. Erdély és Magyarország területén leginkább anyagi és szervezési ügyekkel foglalkozott. Nem kapott jogot és lehetőséget az egyházközségi törvényhozásra és fegyelmezésre. Ez a következő három században is hasonlóan működött. A világi testület a gondnok (egyházfi) segítségével volt a birtokok adminisztrációjában, restanciák felhajtásában, de nem volt beleszólása a fegyelmi ügyekbe.⁹

Az 1646. június 3-án tartott nagyenyedi zsinat határozata szerint a presbitériumot *az erdélyi reformata eklésiában* kell megszervezni.¹⁰ A határozat ugyan az egész egyházkerületre érvényes, de elsősorban a nagyobb városokban jelenhetett meg. A presbitérium megszervezésére találunk példát nagyobb városokban, mint Pápán, ahol heidelbergi mintára alapították a testületet a 17. század első két évtizedében. Elsősorban nem vidéki gyülekezetek álltak a célkeresztben, azt mi sem mutatja jobban, mint a pápai testület összetétele, ahol egyetlen közrendű személy sem volt tagja a 12 tagú presbitériumnak. A heidelbergi mintára kialakított egyházkormányzat rövid időn belül Erdélyben is jelentkezik, mégpedig Fogarason. 1664. február 22-én Apafi fejedelem jóváhagyta a pápaival azonos egyházkormányzat szerkezetét. Azonban ezt a példát sem lehet általános érvényűnek tekinteni, ugyanis Fogaras városának sajátos köz- és egyházi jogi státusa volt. Egy-két városi presbitériumtól eltekintve a 18. századig a testület többnyire az egyházközségek adminisztrációjával foglalkozott, ami a gondnok segítségével szolgált.¹¹

Számos példát találunk arra nézve, hogy a presbitérium felállítása és elfogadtatása nem ment akadálytalanul. 1748. április 17-án Zoványi P. György szilágysági esperes és tiszántúli püspök felháborodva jelentette, hogy a *krasznai reformata ecclesiában* húsztagú testületet állítottak fel. A vizitációkor azonban Zoványi püspök meghagyta, hogy „titulusukkal ne éljenek”. Ennek eredménye az lett, hogy egynéhányan ki akartak válni az egyházból. Zoványi továbbá azzal érvel a testület feloszlata mellett, hogy az „*egész Magyarországon és Erdélyben ilyen presbitériumnak híre nincs, helye is nincsen.*” Különös, hiszen tudhatott az 1722-es évben meghozott Főkonzisztóriummi rendelet után megalakult anyagi ügyekre gondot viselő egyházi tanácsról. Krasznán a kezdeményezés elsősorban egy akadémista lelkésznek, Katona Imrének köszönhető, akit Vay Mihály patrónus is támogatott. 1746-ban állíthatták össze a presbitérium 15 pontból álló szabályzatát. 1747. január 15-én a szabályzat elfogadásával megalakul a presbitérium Kraszna városában. Ugyanazon év

⁹ BUZOGÁNY DEZSŐ, Kálvin időszerűsége, Budapest, 2009

¹⁰ BUZOGÁNY DEZSŐ, Kálvin időszerűsége, Budapest, 2009

¹¹ BUZOGÁNY DEZSŐ, Kálvin időszerűsége, Budapest, 2009

februárjában már sor kerül az első fegyelmi ülésre. A szigorúbbá vált közösségi rend valószínűleg nem tetszett mindenkinek, ezért a következő papmarasztáskor el akarták bocsátani Katona Imrét, viszont a patrónus ezt nem engedélyezte. Végül az 1748. július 9-én megtartott egyházmegyei tanács zárta le az ügyet békés módon. A lelkeszt figyelmeztették, hogy a kánon előírása szerinti prédikáláshoz tartsa magát, a presbitérium pedig engedelmességet mutasson a felsőbb egyházi fórumok iránt. A presbitériumot továbbá *curatoratus* néven működtették. A következő évtizedekben rendszeresen, évente három-négy alkalommal tartotta üléseit, különféle büntetéseket róttak ki ha a helyzet megkívánta, döntöttek a papmarasztásról, tárgyalták az épületek ügyeit, bábát választott, és fizetést is adtak neki. A testület határozatait egy jegyző vezette be a jegyzőkönyvbe.¹²

¹² SIPOS GÁBOR, *Reformata Transylvania, Kolozsvár, 2012*

A Széki egyházmegye és Retteg

A 17–19. századi Széki Egyházmegye az egykori Szolnoki, Dobokai és Kolozsi főesperességek keleti részeit foglalta magába, azaz a Beszterce, Dés, Szék háromszögében elterülő eklézsiákat. A Dobokai és Belső–Szolnoki települések trinitárius gyülekezetei valamikor 1580 után kialakították saját közigazgatási egységüket. Valószínűleg Dési egyházmegyének nevezték el, majd ehhez csatlakoztak a Kolozsi főesperesség keleti és északi részén fekvő szentháromsághívő egyházközségek.¹³

1624-re a dési egyházmegye túlnötte magát, ezért azt kettéosztották. A Szamostól nyugatra fekvő eklézsiák maradtak a dési egyházmegyében, a Szamostól keletre esők pedig egy új egyházmegyét alkottak. A nagyenyedi zsinat határozata szerint „a Retteg felől valók pedig Diószegi uram inspectiója alatt legyenek”.¹⁴ Az Szamos partjától keletre elterülő egyházmegye neve ismeretlen, de Diószegi Péter a zsinat ideje alatt Rettegen végezte szolgálatát, így valószínűsíthető, hogy az újonnan alakult egyházmegye központja Retteg lehetett. Az 1643-as protokollum szerint az egyházmegye területén volt 31 anya egyházközség, illetve 15 filia.¹⁵

Legkorábbi demográfiai adataink a 18. század körepéről maradtak ránk. Az egyházmegye ekkor 57 egyházközséget, összesen 10616 hívet számlált. Ez a szám közepesnek mondható. Hasonló méretű volt a Görgényi egyházmegye is. Ekkoriban Rettegen kevesebb mint 300 református volt.¹⁶

Retteg a Déstől Bethlen felé vezető főúton fekszik a Szamos jobb partján, Kolozsvártól 70, Besztercétől 50 kilométerre. Keletről Felőr, nyugatról Baca, délről pedig a Szamos, illetve Árpástó határolja.

1283-ban nevezik először Retteg néven. Első birokosa bizonyos Gurk volt, aki I. Bélától kapta a földet 1061-63 között. 1468-ban már tanácsa volt. Adataink szerint 1585-ben a Szamosújvári uradalom része volt. 1652-ben a rettegi nemesek, szám szerint tizenheten,

¹³ ŐSZ SÁNDOR ELŐD, A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig, Budapest, 2013

¹⁴ Bod Péter. Azdélyi ref zsinatok végzései. 1999, 39

¹⁵ ŐSZ SÁNDOR ELŐD, A Széki Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig

¹⁶ ŐSZ SÁNDOR ELŐD, A Széki Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig

egymással megegyezésre léptek, és egy tíz pontból álló szabályzatot hoztak létre. Számunkra a legfontosabb az ötödik, amelyben a következőt határozták: „a papnak és mesternek rendelt fizetést évenként a nemesség főnöke hajtja be, s aki annak ellen szegül, attól egy forintig terjedő zálogot vehessen”.¹⁷ A nemesség vezetője gondnoki státusba emelkedett, aki az egyházi személyek fizetéséről gondoskodott. 1675-ben Balácsi Szentiványi Mihály református pap nemeslevelét Désen kihirdették. 1679-ben Apafi Mihály fejedelem Retteget és környékét Bethlen Farkasnak adományozta. A továbbiakban a Bethlen család tagjai az egyházközség patrónusává is váltak.

A település több pusztításnak is ki volt téve. 1599-ben itt halt meg a Mihály vajda seregei elöl menekülő Toronyai Máté püspök. 1602-1603 táján ismét pusztító hadak vonultak a településen és környékén végig. Korabeli feljegyzések alapján a település összlakossága csupán 17 lélekből állt. 1704. január 15-16-án br. Tiede hadai égették porig a mezővárost. Ekkor a templom tetőszerkezete is a tűz martalékává vált. Mindössze hét évre rá Kemény János katonái pusztítottak Rettegen.¹⁸

Rettegen a reformáció tanai a 16. század közepére már elterjedtek, ugyanis a település 1566-ban áttért az unitarizmusra. Papjuk Kolozsvári Basilius István volt. 1624 előtt a gyülekezet az unitárius hitről áttért a reformátusra.¹⁹ A református vallás felvétele után, az 1580-ban alakult dési egyházmegye joghatósága alá került.²⁰

A rettegi gyülekezet lelkipásztorai közül hét volt akadémiata, akárcsak Bálványosváralján. Ennél több akadémita lelkipásztor csak Széken volt, szám szerint húsz.²¹ Az előbb említett három egyházközségbe működött ún. rektória. Ezek az eklézsiák olyan személyt alkalmaztak rektornak, aki annyi ideig (kb.8–10 év) tanult a kollégiumban, mint a felszentelésre váró lelkipásztorok. Három év szolgálat után, vagy ordinációra álltak, vagy akár külföldön is folytathatták tanulmányaikat.²²

¹⁷ KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok-Doboka vármegye mographiája , Dész, 1905, 497-433

¹⁸ KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok-Doboka vármegye mographiája , Dész, 1905, 497-433

¹⁹ KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok-Doboka vármegye mographiája , Dész, 1905, 497-433

²⁰ KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok-Doboka vármegye mographiája , Dész, 1905, 497-433

²¹ ŐSZ SÁNDOR ELŐD, A Széki Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig

²² ŐSZ SÁNDOR ELŐD, A Széki Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig

A protokollum

A Rettegi Református Egyházközség legrégebbi protokollumát, fólió nagyságú (32,2 x 21cm), kartontáblás préselt bőrkötés borítja. Összesen 164 oldalt tartalmaz. Az iratban az oldalakat megszámozták, de több oldal is üres (65-66; 71-74), illetve 2 oldal hiányzik. Amint a tartalommutatóból is látjuk, az 1744-1837 közötti tartalmaz feljegyzéseket.

Tartalommutató:

1. 1744. március 22. Címlap. Feltüntetik az egyházközség tisztségviselőit

2. Az eklézsia bérfizetőinek névsora

A kurátorok és egyházfiak működésének szabályzata; Mesteri fizetés

1744. december 26. Eklézsia gyűlése

[6.] Eklézsia ládájának tartalma, adós levelek, adósságok beszolgáltatása (az oldalszám nem látszik)

7. 1826. március 8. Vizitációs jegyzőkönyv; 1750. január 18. Perselypénz

8. 1749. február 23. Bor adomány

A 9-10. oldal hiányzik

11. 1750. január 18. Számadás kivonta; 1752. január 1. Számadás

12. 1752. Számadás

12-13. 1750. április 20. A mesternek bért fizetők névsora

15. 1552. augusztus 20. Számadás

16. 1752. augusztus 24. Pénzadomány bejegyzése; Mester feladatkörének leírása

17-19. 1752. december. Pénzalap számbavétele; kamatra kiadott pénz

19-20. 1752. Számadás

20. 1756. április 25. Az egyházközség gyűlésének jegyzőkönyve

21. 1756. április 29 – május 1. Földek és adósságok összeírására bizottságot jelöltek ki

22. 1756. december 5. Harangozás díjszabása; Egyházi választása
23. 1759. március 11. Kurátor választása, és feladatkörének leírása; új konzisztóriális személyek
- 23-24. 1759. március 25. Átadott pénzalap; 1759. május 24. Dobai Jánosné adománya; klenódiumok összeírása
- 25-26. 1759. május 10. Békéltetés a vizitáció előtt
26. 1759. november 4. A lelkész fizetésének meghatározása az eklézsia gyűlésén
27. 1759. november 11. Új kályha
28. 1760. január 6. Fegyelmi ügy
29. 1759. Miskolczi József meghívása és díjlevele
30. 1765. április 15. Földek eladása
- 30-32. 1765. Február 20. Három darab föld eladása 100 forint értékben, melyet később kamatra kiadtak;; adósok névsora
33. 1766. Február 23. Adósság összeírása; adósságok megadása
33. 1768. január 31. Határozat a fát lopók ügyében
34. 1768. május 20. Föld kiadása taxára
- 34-35. 1768. április 10. Fegyelmi ügy
36. 1771. május 11. Föld felajánlása a kurátornak taxa fejében
- 37-40. 1770. január 25. Egyházközségi gyűlés
40. Eklézsia lédájának tartalma
- 41-42. Adósok névsora
43. 1770. április 28. Fegyelmi ügy
44. 1776. február 22. Számadás
44. 1777. január 26. Számadás a vizitáció előtt
- 45-47. 1777. május 23. 1760-1769 között megkötött szerződések kölcsönszerződések jegyzéke
48. 1779. január 2. Számadás a vizitáció előtt; 1782. december 22. Adomány
49. 1785. február 4. Számadás a vizitáció előtt; 1786. február 20. Számadás a vizitáció előtt
- 50-51. 1785. február 28. A lelkész fizetésének módosítása

52. Taxára és dézsmára adott földek összeírása
- 53-55. 1785. április 17. Papi fizetés
- 56-57. Adósok sürgetése az adósság megadására; Két patrónus is jóváhagyja a határozatot
- 58-59. 1786. február 23. Békéltetés
- 60-63. 1789. november 11. Egyházközségi gyűlés végzései
64. 1788. május 25. Építkezési határozat
67. 1789. december 26. Egyházközségi gyűlés és határozatai
68. 1792. január. 23. Föld kiadása dézsma fejében
- 69-70. 1792. január 23. A vizitáció egy adószedő bizottságot állít fel, és határozatot hoz a számadásról
70. 1792. december 25. Papmarasztás
75. 1800. február 15. Új lelkész fogadása; a gondnok feladata öt szekéren elhozni
- 76-78. 1801. október 11. A pap lelkész iránt támasztott elvárások
81. 1805. augusztus 25. Számadás tisztázása
- 82-86. (1805) Új kurátor; konzisztoriális személyek választása; földek kiadása; papi földből való darab kiszakítása
- 87-9. Földek összeírása és taxája
92. 1807. április 5. Új egyházfik választása
- 92-93. 1807. május 27. Templom javítása és torony építése
- 93-94. 1807. augusztus 2. Büntetés a gyűlésen meg nem jelentek számára; Beszámoló az építkezésről
- 94-96. 1807. szeptember 28. Az egyházközség gyűlése és határozatai
97. 1808. január 3. Az egyházközség ládájának tartalma
98. 1809. január 1. Az egyházközség erdejének ügye
99. 1811. szeptember 8. Egyházközség gyűlése és határozata
100. 1811. december 26. Kocsma bérbeadása
101. 1812. március 15-23. Egyházközségi gyűlés
102. 1812. május 3. Kurátor beiktatása; Pénzalap átadása; Az egyházfik fizetéséről való határozat

103. 1814. január 25. Számadás

130-104. 1815. január 27. Számadás

104-106. 1815. január 25. Kurátor számadásának ellenőrzése

106-109. 1815. április 7. Egyházközségi gyűlés; kölcsön

109. 1816. január 25. Számadása vizitáció előtt

110-112. 1816. május 5. Taxára kiadott földek jegyzéke

112. 1818. január 17. Új presbiterek mindkét rendből

113. 1817. február 1. Számadás; a harangozó iránti elvárások

113. 1817. január 17. Fizetés az erdőpásztoroknak

113-114. 1818. június 17. Számadás a vizitáció előtt

114. 1819. február 14. Számadása vizitáció előtt

115. 1819. április 25. Adósság megadása

115. 1820. február 2. Számadás a vizitáció előtt; háztaxák emelése; új kurátor

116. 1820. február 2. Elszámolás

116. 1821. február 5. Számadás a vizitáció előtt; meghagyás

117. 1822. február 10. Számadás; kölcsön; 1823. március 5. Adósság kifizetése

117-119. 1823. március. Számadás

119-122. 1824. február 16. Számadás

123-124. 1825. április 25. Új kurátor választása; az új kurátornak átadott vagyon

125. 1826. március 8. Számadás

125. 1826. március 9. Adósság eltörlése

126-128. 1826. március 9. Földek összeírása

129-130. 1826. április 15. Új kurátor választása és számadása

130-131. 1827. február 9. Számadás

131-132. Vizitáció előtt tárgyalt ügyek

133-134. 1827. április 22. Fegyelmi ügy.

135. 1828. március 18. Számadás

- 136-137. Szabó György mester adósságait feltételek mellett eltörlik
137. 1828. Presbiterek elvárt viselkedésének leírása; 1828. március 23. Presbiterek névsora
138. 1829. február 7. Számadás
139. 1829. február 6. Új kurátor választása és kötelessége; újkurátor beiktatása; egyházfi és presbiterek ugyanazok maradtak
- 140-141. 1830. február 4. Számadás
- 142-143. 1831. január 30. Számadás
143. 1831. január 28. Az ünnepi légátusnak járó rendszeres adomány
- 144-147. 1832. február 29. Számadás; földek összeírása
147. 1832. február 29. Motsai János levelet ad át az eklézsiának
- 148-150. 1833. február 8. Számadás; 1833. április 1. a föld bérbe adása
- 151-152. 1834. január 23. Számadás
- 153-155. 1834. március 14. Id. Bethlen József sérelme
- 156-159. 1835. január 23-24. Számadás
159. Pénz eltűnése az eklézsia ládjából, melyet jelentettek a parciális zsinatnak
- 160-161. 1836. január 23. Számadás
- 162-164. 1837. február 3. Számadás

A protokollumban szereplő ügyek

1. Fegyelmi ügyek

A rettegi egyházközség jegyzőkönyve szerint az első fegyelmi ügygel 1759. május 10-én foglalkozott a konzisztórium. Összehívásának célja békítés volt. Széáll (Ürögdi) Mihályné és Széáll Istvánné összevesztek a templomi ülőhelyek miatt, ezért a konzisztórium arra kötelezte őket, hogy egymással megbékéljenek és egymást ne bántsák.²³ Büntetést is kilátásba helyeztek 17 forint értékben arra az esetre, ha valaki megszegné a békekötést. Az esetet bonyolította Geréb István panasza, kinek jelentése szerint Széáll Istvánné „...igen mocskos szókkal”²⁴ illette, sőt „hamis lekünek is mondta” Széáll Mihálynét.²⁵ Széáll Istvánné mindezt tagadta. A bizottság határozata szerint az Ürögdi család megtarthatja székét, a Széáll familia pedig mögötte kap helyet. Hasonló fegyelmi okok miatt hívtak össze gyűlést 1786. február 23-ra. A bejegyzés szerint a Mocsai Péter felesége és gyermekei helyét, az egy évvel korábban letelepedett Herceg József felesége, Nagy Szalomé, próbálta megszerezni. Az egyházközség határozata szerint a pad megmaradt a Mocsai Péter családjának, ugyanis Nagy Szalomének a vér szerinti rokonai padjában is volt helye. Továbbá azért tarthatta meg Mocsai családja, mert Mocsai Péter „az ekléziának terheit viselté”.²⁶ Üregdi Zsuzsanna és Miklós Julis között is hasonló okból kifolyólag történt nézeteltérés. Miklós Julis nagypénteken nem engedte be szokott helyére a felperest, „szemeit más felé vetette”²⁷, majd miután a felperes máshol helyet foglalt, Miklós Julis két személyt mégis beengedett. Üregdi három tanút is hozott, akik az esetet látták. Az alperes mentségére hozott egy tanút, aki szerint a pad tele volt. Az eset miatt Miklós Julist 3 forinttal bírságolták „oly meghagyással, hogy több ilyen templombeli cselekedetéért 12 forintig büntetik.”²⁸

Az 1760. január 6-án írt bejegyzés alapján Mocsai István „mind az Istent, mind pedig a konzisztóriumot káromlotta”.²⁹ Mindezt tagadta, sőt megígérte, hogy „soha senkit nem káromol, nem mocskol, a templomot, mint máskeresztyén ember gyakorolja, Úr vacsorájával él, botránkoztató életét megjobbitja...”.³⁰ Amennyiben ezeket megszegi, hajlandó fizetni 9 forintot. Hasonló eset történt a 1768. április 10-i bejegyzés szerint, mikor Bormegissza

²³ Protokollum, 25

²⁴ U.o. 26

²⁵ U.o. 26

²⁶ U.o. 59

²⁷ U.o. 133

²⁸ U.o. 133

²⁹ U.o. 28

³⁰ U.o. 28

György „elmúlt húsvéti ünnepi napokon megrészegedvén a konzisztóriumot [...] mocskos szókkal illette...”.³¹ Kijelentéseit megbánta, és ígéretet tett, hogy senkit nem „mocskol” és többet nem iszik. Másik eset történt 1807-ben, amikor Geréb István a tiszteletes prédikátort, Dési Boldizsárt „ok nélkül mocskolta illetlen szókkal”.³² Fogadalmat tett, hogy a prédikátort szavaival nem bántja és az eklézsia rendelkezéseit meg nem szegi.³³

Az 1770. április 23-án megtartott gyűlés oka paráznság vádja volt. Az ügyet a helyi konzisztórium tárgyalta. Váradi Mihály nyíltan prostitúcióval és „egyéb becstelen dolgokkal is illette”³⁴ Szeredai Györgyné Csomos Annát, kinek édesanyja meghallotta a becstelen vádat és a konzisztórium előtt tisztázni kívánta lánya ügyét. Váradi Mihály az elmondottakat a vádlott férjétől, Szeredai Györgytől hallotta, ki mindezeket részegen, csupán „tréfából” mondta részegség miatt. A konzisztórium határozata szerint Váradi uram bizonyítékot kellett szerezzen. Amennyiben bizonyítékot nem szerez, Csomós Anna jus talionist kérhet. Szeredai György feladata felesége ügyének tisztázása, különben a külső magisztrátusnak átadatik feleségének ügye. Az ügyet az eklézsia kurátora jegyezte le.

Ugyancsak a fegyelmi ügyek közé sorolható az az 1807. augusztus 2-án bejegyzett eset, melyben tudomást szerzünk arról, hogy 3 forinttal bírságolták azokat, akik a májusi gyűlésen nem jelentek meg. Név szerint: Tot András, Szél István, Geréb József, Bécsi Miklós, [...] Farkas.³⁵

2. Gazdasági ügyek

Ingatlanok

Az ingatlanok legelső összeírása 1785-ben történt meg legelőször, melyben a taxára és dézsmára kiadott földeket találjuk feljegyezve. A feljegyzés két jól elhatárolható részre osztja a kiadott földeket elhelyezkedésük alapján, mégpedig alsó és felső „fordulóra”. Az alsó fordulóban tizenegy, míg a felső fordulóban négy kiadott földterület található.³⁶ 1792. január 23-án az eklézsia kiadott Geréb Józsefnek egy telket, melyet ugyan a víz elmosott, de már használható volt. Geréb József a földért dézsmát, azaz 12 véka csós kukoricát kellett fizessen.³⁷

³¹ U.o 34

³² U.o. 94-95

³³ U.o. 95

³⁴ U.o. 43

³⁵ U.o. 93

³⁶ U.o. 52

³⁷ U.o. 68

Ugyan dátum nincs feljegyezve, de sejthető, hogy 1806-ban történt egy igen csak részletes leírás. A legtöbb föld az alsó fordulóban található.³⁸ 1816. május 5-én ismét sor került az eklézsia „némely telkei, szántó földjei és szőlői”³⁹ taxájának összeírására. A meg nem jelölt területek taxája maradt a tíz évvel azelőtt meghatározott taxa szerint. A földeket tíz évre bérelheték ki valaki. 1826. március 9-én ismét sor került az eklézsia szántó, kaszáló, szőlőinek új árendájának meghatározására. A gyűlésen határozatot hoztak első pontban arra nézve, hogy „Szent-György napjától számlálva hat esztendőkre fognak exarendáltatni”⁴⁰ Ez idő alatt a kibérelt földrészt senki másnak nem adhatta át a bérlő. Amennyiben erre mégis sor került, a bért még mindig az eredeti bérlő kellett beadja. A gyűlés második határozata szerint „az árendás mindenkor az esztendőnek elein tartozik befizetni” az árendát. Amennyiben ezt elmulasztja, kamatot is fizet. Az 1832. április 14-i bejegyzésből kiderül, hogy az ingatlanok árendája drágább lett. Úgy az 1826., mint az 1832. évi összeírás legvégén megtalálható az egyházmegye pecsétje, illetve az esperesnek (Török István) és notáriusának (Szatmári Sámuel) azalírása.⁴¹

	1806	1816	1826	1832
1. Az őri berekben szántó föld	3 Mfor	3 Rfor	1 Rfor	2 Rfor
2. A Nagyvarjú hegy alatt kaszáló	12 Mfor	12 Rfor	8 Rfor	9 Rfor
3. A Csipkés alatt kaszáló	1 Mfor	2 Rfor	1 Rfor	1 Rfor
4. A Haloványban málé föld	5 Mfor	6 Rfor	2 Rfor	2 Rfor
5. Az Arany hegyben szőlő	4 Mfor	4 Rfor	2 Rfor	1 Rfor

A táblázatban jól látszik a földek árendájának alakulása és az is jól kivehető, hogy abér összege 1816-ban volt a legnagyobb. A táblázatban feltüntetett első két föld a Felső fordulóban, a következő kettő az Alsó fordulóban található, az utolsó pedig szőlő.

A taxára és dézsmára kiadott földek teljes összeírásán kívül, a protokollumban több esetet is találunk, amikor egy bizonyos beltelek, vagy épp a kocsmá, bérbeadásáról találunk feljegyzést. 1812-ben „az eklézsia telkén fekvő ház, melyben addig Váradi Imre lakott [...] az eklézsia által adja azon házat Bétsi Miklósnak.”⁴² Ezen kívül meghagyja az egyházközség gyűlése, hogy a „rongyos ház” helyébe új házat építsen. A ház taxája 8 Mforint volt. A kurátort nem volt szabad a telekről kirakni amikor a taxát és dézsmát beszedte. Amennyiben

³⁸ U. o. 87-91

³⁹ U.o. 110

⁴⁰ U.o. 126

⁴¹ U.o. 144, 128

⁴² U.o. 101

valaki előre fizetett, azt nem háborgatta.⁴³ A földeket ellenőrizték és büntetést róttak ki arra, aki „jó módokkal meg nem csinálja”.⁴⁴

A korcsma bérbeadásáról azt olvassuk, hogy azt –akárcsak a többi ingatlant– tíz esztendőre adták ki.⁴⁵ 1811-ben a korcsma bérlője a településről elköltözött, ezért új bérlőt kerestek. Az ingatlant nemes Körösi János bérelte ki. Az eklézsia két feltétellel adta neki. Az első feltétel az volt, hogy 1812 januárjáért 20 rajnai forintot váltó cédulában fizessen ki. A második feltétel meg az 1806-ban megkötött szerződés alapján való fizetés volt, ami évi 36 rajnai forintot jelentett.

Amint a 1765. április 15-i bejegyzésben látszik, az eklézsia vezetősége az egyházközség földjeit nem csak taxára és dézsmára adta ki, hanem el is adott birtokokat. Az egyházközség 1765-ben megtartott gyűlésének határozata szerint a parókiális alapból telekről „ki szakasztott három darab hely”.⁴⁶ A földrészeket összesen 100 forintért adták el. Leírja, hogy mennyiért, mikor és ki vette meg az ingatlanokat. Az első földrészt 40 forintért Dobolyi János és felesége Váradí Anna vette meg 1760. április 13-án. A második földrész 40 forintért kelt el 1763. december 29-én. Ezt idősebb és ifjabb Ajtai József, illetve ifjabb Ajtai József felesége vette meg. A harmadik földrész eladásáról csak annyit jegyeztek le, hogy 20 forintért adták el, viszont sem a vevő neve, sem a vásárlás dátuma nem ismert.

Az eklézsia ingatlanjaihoz szorosan hozzákapcsolódott az építkezés. A rettegi protokollumból kiderül, hogy az építkezések anyagi fedezetének legnagyobb részét a patrónus állta. Az 1788. május 25-én megtartott gyűlésben eldöntik, hogy a „templom körül való ruinát az eklézsia fungens kurátora az eklézsia kollektáiból (gyűjtéséből) renováltassa”.⁴⁷ A haranglábát két gróf építtette. Az 1807. május 27-i bejegyzés szerint a patrónus építtette a tornyot (harangláb helyébe) és a „templomot” is. Az eklézsia tagjai anyagiakkal nem, de munkával segédkeztek az építkezésben.⁴⁸

Az eklézsia erdeje is fontos részét képezte az ingatlanok sorának. 1768-ban meghatározta az egyházközség gyűlése, hogy akit falopáson érnek, az büntetésből fizessen három forintot. Amennyiben az egyházerdejéből nem egyházközségi tagot kaptak falopáson,

⁴³ U.o. 85

⁴⁴ U.o. 86

⁴⁵ U.o. 100

⁴⁶ U.o. 30

⁴⁷ U.o. 64

⁴⁸ U.o. 92

azt „articularter”, azaz határozat szerint büntettek.⁴⁹ 1789-ben az erdőben tett „derostáció” ügyét is tárgyalta a gyűlés. A fizetett erdőpásztor név szerint jelölte meg azokat, akik fát vittek el az egyház erdejéből. A további nézeteltérések érdekében meghatározták, hogy csak az „erdő pásztorok prezenciájukban” vágjanak fákat, a „kivágott fák helyei megszámláltassanak”, amiről az erdő pásztoroknak számadást kellett adni. Az erdő pásztorok büntetést kaptak amennyiben rosszul számoltak el. 1809-ben határozatot hoztak, hogy ne adják el az erdőt, amíg a templom építése tart. Ugyancsak e gyűlésen döntöttek arról, hogy erdőpásztornak választják Székely Ádámot.⁵⁰ Két évvel később, 1811-ben, „az eklézsia erdejére nézve határozatot”, hogy több fát ne vágjanak ki mindaddig, amíg „52 szál fák a torony építésére nem fordítattak.”⁵¹

Pénzügyek

Az eklézsia bankként is működött, vagyis kölcsönt adtak a gyülekezeti tagoknak, ezért a protokollumban sok esetben találunk adós leveleket, vagy adósság eltörléséről szóló feljegyzést. Már a protokolum fedőlapjának hátlapján találunk egy listát az adósokról.⁵² 1752-ben feljegyeztek nyolc adóst. Nemcsak pénzt, terményt is kiadhattak kamatozni. Erre találunk példát Geréb István esetében, akinek bor adóssága volt.⁵³ Az 1752-es összeíráshoz hasonlóat találunk 1765-ben is. Ebben az esetben is nyolc adósról olvashatunk. Geréb István több adósságot is felvett, ezért a jobb átláthatóságért 1766. február 23-án egyesítették adósságait. Az így kapott adósság összege 43forint. 1770-ben az eklézsia gyűlésén határozatot hoztak arra nézve, hogy a kamatot Szent-György napjáig be kell fizessék az adósok. Újabb listát találunk az adósok névsoráról a 41-42. oldalakon. A lista szerint húsz adós volt. Az adósokkal az eklézsia szerződést kötött. Az 1777-ben írt feljegyzésben az 1760-1769 közötti adósok névsorát és az adósságok összegét találjuk. Az adósság megadásáról olvasunk az 1822. február 22-i feljegyzésben, mely alátámasztja, hogy Szócs József az adósságát kamattal együtt kifizette.⁵⁴ Az adósok névsorát utoljára 1826-ban összegezték *Kontraktusokon való kapitálisok* címen. A legnagyobb adósság 1600 rajnai forint volt.

Az egyházközség bevételi forrásai közé tartozott a harangozásért járó taxa. Az 1756. december 5-én megtartott egyházközségi gyűlés határozata szerint az „eklézsia

⁴⁹ U.o. 33

⁵⁰ U.o. 98

⁵¹ U.o. 99

⁵² U.o. 2

⁵³ U.o. 19

⁵⁴ U.o. 117

tagjainak egyszeri harangoztatásáért „ tizenöt dénárt kellett fizetni. Amennyiben nem az egyházközég tagjáért harangoztak, harminc dénárt kellett fizetni.⁵⁵

Fizetés megállapítás

Az konzisztórium állapította meg a lelkipásztor, a mester, az erdőpásztor és a kurátor fizetését is.

A lelkipásztor fizetésének megállapításáról részletesebben 1759-ben írtak. A gyülekezetben negyven három bért fizető család volt. Ők fizettek 108 véka búzát, 48 veder bort, 90 törökbúzát és 34 tűzifát. Ezen kívül a dézsmából kapott 100 véka búzát, 30 veder bort és 240 törökbúzát csóstól. Az eklézsia földjeiből használhatta a „229 véka alá való szántó” földet, és a „28 szekér szénát termő kaszálóját”. Ezen kívül a gyülekezet évente kétszer megszántotta és boronálta a pap harminc véka alá való szántóföldjét. A parókus fizetésének ügyét tárgyalták 1785-ben, és megállapították, hogy „ a sok változások miatt a tiszteletes loci miniszter(-nek) járnai szokott bére minualódva vala...”.⁵⁶ A fizetés kiegészítését két helyi nagybirtokos („két méltóságos uraság”) segítségével tudták végrehajtani. A kiegészítés után a lelkész a felső fordulóból három, míg az alsó fordulóból hat földrészt adott vissza az egyháznak, amit eddig ő birtokolt.⁵⁷ 1789-ben határozatot hoztak arra nézve, hogy akiknek boruk nem termett, azok pénzt fizesse úgy a papnak, mint a mesternek. Ez az összeg 24 dénár volt.

A mesternek a díjlevélben megállapított fizetésén kívül tandíj járt minden diáktól. Történt mindez 1744-ben, azonban itt még nem részletezi a mesternek járó fizetést. 1750. április 20-án feljegyezték a mesternek bért fizetők névsorát. Összesen 39 személy szerepelt bene. A bér megadása terményben történt. Fizetésül búzát, kenyeret, bort és egy fél forintot kapott minden bérfizetőtől. Az így összegyűlt összeg 20 forint volt. Ezen kívül 61 véka búzát, 40 kenyeret és 334 kupa bort.⁵⁸ 1789-ben a pap fizetésén kívül amesteréről is döntöttek, oly tekintetben, hogy aki nem tud borral fizetni, az fizessen 24 dénárt.⁵⁹

⁵⁵ U.o. 22

⁵⁶ U.o. 50

⁵⁷ U.o. 51

⁵⁸ U.o. 13-14

⁵⁹ U.o. 60-63

A pap és mester mellett a rettegi eklézsiában a kurátornak járó összegről is találunk feljegyzést. 1813-ban a vizitáció határozata szerint, mivel „az egyházfiknek sok fáradságok lévén”, a kurátornak egyedi esetekben 10 rajnai forint adatott.⁶⁰

1818. január 17-én az erdőpásztornak is fizetést szavaztak meg az eklézsia jövedelméből, ez alkalommal 12 forintotlapott, valószínűleg egy évre.⁶¹

Adományok

Az adakozás formáját tükrözi a protokollum, ugyanis a pénzen kívül tárgyakat, terményeket is ajándékoztak az eklézsiának. A legnagyobb pénzadományt az eklézsia patrónusa adományozta, de rajta kívül a gyülekezeti tagok is. A legelső adakozást 1752. augusztus 24-én jegyezték fel. Az adakozó Rettegi Mihály volt. Összesen tízen két forintot adományozott.⁶² A legutolsó pénzbeli adományról való feljegyzést 1831-ben írták be. Az adományozó Győri Mocsai János volt, aki rendszeres adományt ajánlott fel a légátus számára. A feljegyzés szerint „hat ezüst magyar forint taxa mellett a Kolozsvári Református Kollégiumból [...] légátust fog örökre jártatni.”⁶³

A pénzbeli adakozáson kívül gyakori volt az ingóságok (terítő, kendő, stb.) ajándékozása. 1782–1785 között Dobai Jánosné az eklézsiának adományozott egy „kerek abroszt”.⁶⁴ Mocsai János adományozott 1811. január 14-én egy nyomtatott énekeskönyvet (*impressum*) adományozott az egyházközségnek. Ugyan ő egy fekete posztót adományozott „kegyes indulatjából” 1824. január 15-én. A fekete posztót temetéskor használták a koporsó letakarására.

Az eklézsia bevételei közül a perselyes adakozás nem tartozott a legfőbb bevételi források közé. A rettegi eklézsia protokollumába is csak egy alkalommal írták a perselyből összegyűlt összeget, mégpedig az 1753-as évben. Az év során több alkalommal is történt perselyes adakozás, szám szerint öt alkalommal. A perselyes adakozás teljes összege az 1753-as évben három forint hatvan kilenc dénár volt.

⁶⁰ U.o. 102

⁶¹ U.o. 113

⁶² U.o. 16

⁶³ U.o. 143

⁶⁴ U.o. 48

Számadások

Az eklézsia számadását két csoportba soroltam. Az elsőbe az 1812 előtti, a másodikba pedig 1812 utániak tartoznak. A második kategóriában szerepelő számadások rendszeresek és sokkal átláthatóbbak. Évről évre megtartották őket és mindegyiket a vizitáció alkalmával mutatta be a kurátor.

1812-ig csupán két olyan kurátorról tudunk, aki számadást végzett, mégpedig Dobai András és Mocsai Péter. 1776-ig a protokollumban található feljegyzések szerint csupán két olyan kurátor volt, aki 1812-ig számot adott. Ők Dobai András és Mocsai Péter voltak. A legelső vizitáció előtt történt számadás 1779-ben volt. A számadás szerint az eklézsia „fundusza” 460 forint és 24 dénár, ezen kívül egy kelengye és huszonhárom kéve búza, illetve tízen kilenc véka csős törökbúza.⁶⁵ 1786-ban, Mocsai utolsó számadásán az eklézsia pénzügyi alapja 536 forint és 25 dénár volt.⁶⁶

1812-től 1836-ig minden év számadása megtalálható a protokollumban. Ez annak volt az eredménye, hogy 1812. március 15-én az eklézsia gyűlésének határozata elrendelte az évenkénti számadást a vizitáció előtt. Ebben az időszakban összesen hét kurátor volt (Váradi Sámuel, Mocsai János, Huszár Gábor, Márkus Sándor, Pap Elek, Rákosi János, Váradi Sámuel). Az eklézsia bevételeinek és kiadásainak könnyebb átláthatóságáért vizsgáljunk meg részletesebben öt számadást. A legelső az 1813. évi, melyet Mocsai János mutatott be a vizitáció, a pap, nemes elől járok és atyafiak előtt. Az eklézsia alaptőkéje 795 forint és 40 krajcár volt. A bevételeket és kiadásokat nem részletezte.⁶⁷ Az öt évvel később megtartott 1818-as évről szóló számadás a következőkről számol be: az eklézsia bevétele 892 Rfr és 54 xfr, kiadása pedig 51 Rfr és 30 xfr volt. Ebben a számadásban már részletezi a bevételi forrásokat. A legtöbb pénz az adósságokból származott, de a taxákból is szép summa jött be. A legnagyobb kiadás az egyházfik és harangozók fizetésére ment el.⁶⁸ Az 1823-as évről számadás már sokkal nagyobb összeget tartalmaz. Alapból volt az eklézsianak az 1822-es évről átvitt pénze, méghozzá nem is kevés, összesen 4127 Rfr és 14 krajcár. Ehhez még hozzájött az éves bevétel 405 forint és 38 krajcár összegben. Kiadás csupán 48 forint 56 krajcár volt.⁶⁹ A következő öt évben nem történt különösebb gazdasági fejlődés, ugyanis az

⁶⁵ U.o. 48

⁶⁶ U.o. 49

⁶⁷ U.o. 102

⁶⁸ U.o. 113

⁶⁹ U.o. 117-119

alaptőke 1828-ban 4433 rajnai forint és 30 krajcár volt. Az eklézsia bevétele (perceptuma) 814 rajnai forint és 2 krajcár, a kiadása (erogátuma) pedig 773 rajnai forint és 49 krajcár volt.⁷⁰ 1833-ban a bevételek összege 1043 rajnai forint és 54 krajcár, a kiadásoké pedig 882 rajnai forint és 18 krajcár. volt. Az 1834-es évre 202 rajnai forint és 27 krajcár maradt.⁷¹

⁷⁰ U.o 138

⁷¹ U.o. 151-152

Utószó

Dolgozatomban a Rettegi Eklézsia protokollumának fegyelmi és gazdasági ügyeinek bemutatására törekedtem. A tartalommutatóban feltüntettem a jegyzőkönyv tartalmát oldalszámozással és dátummal ellátva. Ezen kívül a protokollum fegyelmi és gazdasági ügyeivel részletesebben foglalkoztam. Ez által egy teljeseb képet kaptunk az eklézsia múltjáról, 18–19. századbéli működéséről.